

Theology. 2025. - P. 8-11. Vol. 106. Available at URL <https://history-philosophy-vestnik.buketov.edu.kz/index.php/history-philosophy-vestnik/article/view/830/663> DOI: 10.46222/pharosjot.106.27 (accessed on:11.05.2025)

14. Matzhanova I., Matzhanova K. *The influence of global trends on the formation of youth values // Abai Kazakh National Pedagogical University. BULLETIN Series of Sociological and Political sciences*. 2024. №4. Vol. 84. DOI: 10.51889/2959-6270.2023.84.4.003. (accessed on: 11.05.2025)

15. Zhanbirova A. *Uroven' bezroboticy sredi molodezhi v Kazahstane snizilsya do 3,2% v 2024 godu*. Available at. - URL <https://kz.kursiv.media/2024-09-26/dlzh-bns-work-youth> (accessed on: 11.05.2025)

16. *Kazakhstan - Molodyozhnaya bezrobotica//Trading Economics*. Available at. - URL <https://ru.tradingeconomics.com/kazakhstan/youth-unemployment-rate> (accessed on:11.05.2025)

17. Giddens A. *Modernity and selfidentity. Self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press. – 1991. P.88. Available at. – URL <https://download.e-bookshelf.de/download/0003/8871/07/L-G-0003887107-0002286451.pdf> (accessed on:03.12.2025)

18. Schoon I., McCulloch A., Joshi H., Wiggins D., Bynner J. *Transitions from school to work in a changing social context*. *Young*. 2001. №9. P.4-22. Available at. - URL [http://C:/Users/Professional/Downloads/\[Ingrid_Schoon,_Rainer_K._Silbereisen\]_Transitions\(libcats.org\).pdf](http://C:/Users/Professional/Downloads/[Ingrid_Schoon,_Rainer_K._Silbereisen]_Transitions(libcats.org).pdf) (accessed on:03.12.2025)

19. Tkacheva N.A., Baymukhametova R.S. *Value orientations of Kazakhstan youth*. 2016. №8(6/2). - P. 134-139. Available at. – URL <https://www.researchgate.net/publication/313685227> (accessed on:03.12.2025)

20. Nusubalieva, E., Beishenova, A., Ashymbaeva, T., Sartbekova, N., & Dogdurbek, N. *Civic identity of youth as an important element of modern sociocultural transformation of society //Social and Legal Studios*. 2023. №6(4). P.145-154. Available at. – URL <https://www.researchgate.net/publication/378122038> (accessed on:03.12.2025)

21. Lukov V.A. *Tezaurusnaya koncepciya socialnogo proektirovaniya//Gumanitarnoe znanie: tendencii razvitiya v XXI veke*. - M.: Izd-vo Nac in-ta biznesa. 2006. - S. 649-670.

FTAMP 04.51.71

DOI:10.51889/2959-6270.2025.92.4.001

Н.Ж. Тлеуова^{1*} , Ж.У. Аширова¹ , К.Қ. Утеева¹ , Р.С. Саликжанов²

¹ М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

² Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

* nazymjanai@gmail.com

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ СПОРТПЕН АЙНАЛЫСУЫНА ӘСЕР ЕТЕТІН МОТИВАЦИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАР: ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Елімізде соңғы онжылдықтарда жасөспірімдердің өмір салты айтарлықтай өзгеріске ұшырап, физикалық белсенділік деңгейі төмендеп, салдарынан олардың аз қозғалуға әкелетін өмір салтының қалыптасуына алып келді. Жасөспірімдердің физикалық белсенділігі мен спортқа қызығушылығын арттыру болашақта халықтың салауатты өмір салтын қалыптастыру мен халықтың өмір сүру сапасын жақсартуға ықпал етеді. Зерттеудің мақсаты жасөспірімдердің спортпен айналысуға әсер ететін мотивациялық факторлардың гендерлік ерекшеліктерін анықтау.

Мақалада жастарды спортпен айналысуына әсер ететін мотивтерді зерттеу үшін Астана қаласының 13-17 жас аралығындағы (N=300) мектеп оқушылары арасында сауалнама жүргізілді. Зерттеу нәтижесі бойынша жасөспірімдердің спортқа қызығушылықтарына әсер

ететін негізгі фактор ретінде ата-аналар екені анықталды. Зерттеу мәліметтеріне сәйкес, жастардың физикалық белсенділігіне кері әсер ететін факторлар келесідей жіктеледі: жекелік, әлеуметтік-экономикалық және географиялық. Гендерлік ерекшелік бойынша қыз балаларда басты кедергі сабақтан шаршау, жалқаулық, бос уақыттың шектеулігі болса, ер балалар үшін жалқаулық, шаршау болды. Жасөспірімдердің мотивациялық факторларын талдау негізінде спортпен айналысуына физикалық, психологиялық және эмоционалды факторларды ескерудің маңыздылығы анықталды. Жалқаулық, шаршаңқылық, қызығушылықтың болмауы сияқты мінез-құлықтарымен күресудің жолдары ұсынылды. Ол ата-аналармен бірге салауатты өмір салтын насихаттау, еліміздің әр өңірлерінде мемлекеттік "Damubala" сияқты тегін спорттық үйірмелер мен секциялар түрлерін кеңейту және одан әрі қаржыландыру, медиа мен әлеуметтік желілер де спорттағы жетістікке жеткен тұлғалар бейнесін насихаттаумен жүзеге асырылады. Жасөспірімдердің спортпен айналысу мотивтерін және олардың спортқа қызығушылықтарының артуына әсер ететін негізгі факторларды анықтау жасөспірімдердің физикалық белсенділігін дамыту бойынша ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: жасөспірім, спорт, мотивация, мотивациялық факторлар, әлеуметтену, физикалық белсенділік.

N.Tleuova^{1*}, Zh.Ashirova¹, K.Uteeva¹, R.Salikzhanov²

¹ *Mukhtar Auezov South Kazakhstan state university, Shymkent, Republic of Kazakhstan*

² *Mukhtar Auezov South Kazakhstan state university, Shymkent, Republic of Kazakhstan*

* nazymjanai@gmail.com

MOTIVATION FACTORS AFFECTING ADOLESCENT SPORTS ENGAGEMENT: A SOCIOLOGICAL ANALYSIS

Abstract

Over the last decade, the lifestyle of teenagers in our country has changed significantly, the level of their physical activity has decreased, which has led to a sedentary lifestyle. Increasing motor activity and interest in sports among teenagers contributes to the formation of a healthy lifestyle of the population in the future, as well as improving the quality of life of the population. The purpose of the study is to determine gender specific motivational factors that influence the participation of teenagers in sports.

The article presents a survey of schoolchildren aged 13-17 years (N=300) in the city of Astana, conducted with the aim of studying the motives that encourage young people to play sports. According to the results of the study, it was established that parents are the main factor influencing the interest of teenagers in sports. According to studies, the factors that negatively affect the physical activity of young people are classified as follows: personal, socio-economic and geographical. According to gender, the main obstacle for girls was fatigue, laziness and limited free time, and for boys - laziness and fatigue. On the basis of the analysis of motivational factors of teenagers, the importance of taking into account physical, psychological and emotional factors when playing sports is determined. To combat such manifestations of behavior as laziness, fatigue and lack of interest, the following measures are proposed: promotion of a healthy way of life together with parents, expansion and further financing of free sports clubs and sections such as the state program «Damubala» in different regions of the country. An important role in the popularization of sports is played by media and social networks, which contribute to the positive image of people who have achieved success in the field of sports. Studies of teenagers' motivations for sports and the main factors affecting their interest in physical activity allow to develop recommendations for stimulating the motor activity of teenagers.

Keywords: youth, sports, motivation, motivational factors, socialization, physical activity.

Тлеуова Н.Ж.^{1*}, Аширова Ж.У.¹, Утеева К.К.¹, Саликжанов Р.С.²

¹ Южно-Казахстанский университет имени Мухтара Ауэзова,
Шымкент, Республика Казахстан

² Евразийский национальный университет им.Л.Н. Гумилева,
г.Астана, Республика Казахстан

* nazymjanai@gmail.com

ФАКТОРЫ МОТИВАЦИИ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ЗАНЯТИЯ СПОРТОМ СРЕДИ ПОДРОСТКОВ: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация

За последние десятилетия образ жизни подростков в нашей стране существенно изменился, уровень их физической активности снизился, что привело к малоподвижному образу жизни. Повышение физической активности и интереса к спорту среди подростков способствует формированию здорового образа жизни населения в будущем, а также повышению качества жизни населения. Цель исследования – определить гендерные особенности мотивационных факторов, влияющих на вовлеченность подростков к спорту.

В статье представлены результаты опроса среди школьников (N=300) г. Астаны в возрасте 13-17 лет. Анкета была проведена с целью изучения мотивов, влияющих на вовлеченность молодежи спортом. По результатам исследования установлено, что родители являются основным фактором, влияющим на интерес подростков к спорту. По данным исследований, факторы, отрицательно влияющие на физическую активность молодежи, классифицируются следующим образом: личностные, социально-экономические и географические. По гендерному признаку основным препятствием для девочек была усталость, лень и ограниченность свободного времени, а для мальчиков – лень и утомляемость. На основе анализа мотивационных факторов подростков определена важность учета физических, психологических и эмоциональных факторов при занятиях спортом. Для борьбы с такими проявлениями поведения, как лень, усталость и отсутствие интереса, предложены следующие меры: пропаганда здорового образа жизни совместно с родителями, расширения и дальнейшего финансирования видов бесплатных спортивных клубов и секций такие как государственная программа «Damubala» в разных регионах страны. Важную роль в популяризации спорта играют СМИ и социальные сети которые способствуют положительному имиджу людей, добившихся успеха в спортивной сфере. Исследования мотиваций подростков к занятиям спортом и основных факторов, влияющих на их интерес к физической активности, позволяют разработать рекомендации по стимулированию физической активности подростков.

Ключевые слова: молодежь, спорт, мотивация, мотивационные факторы, социализация, физическая активность.

КІРІСПЕ

Спорт физикалық белсенділіктің құрылымданған, белгілі бір мақсатқа бағытталған, бәсекеге, сайысқа негізделген түрі ретінде анықталады. Әлемде миллиондаған балалар мен жасөспірімдер спорттың ұйымдастырылған түріне қатысып, физикалық белсенділікпен айналысады. Осы кезеңде тұлғада белсенді өзгерістер жүретіндіктен әлеуметтік белсенділік пен спорт салауатты өмір салтын ұстануға, тәртіпке бағынуға және тиімді әлеуметтенуге үлкен ықпал етеді. Қазақстан Республикасы Туризм және спорт министрлігінің мәліметтері бойынша, елімізде 477 балалар мен жасөспірімдер спорт мектептері, мамандандырылған балалар мен жасөспірімдер спорт мектептері, дарынды балаларға арналған 17 мектеп-интернаттары қызмет етеді [1]. Спортпен жүйелі түрде айналысу жасөспірімдердің дағдыларына, физикалық дамуына және әлеуметтік бейімделуіне оң әсер етіп қана қоймайды,

сонымен қатар созылмалы аурулардың, қатерлі ісік пен семіздіктің қаупін азайтуда, психологиялық мәселелердің алдын алуда маңызды рөл атқаратынын көптеген зерттеулер растайды [2, р. 1309-1318]. Сонымен бірге, ата-аналар, жаттықтырушылар және басқа қоғам өкілдері спортқа қатысу жастарға өз-өзіне сенімділікті арттыруға, командада жұмыс жасауға және өмірлік сабақтар алуға мүмкіндік береді деп санайды. Дегенмен, жалпы спорттың мойындалған артықшылықтарына қарамастан, көптеген жасөспірімдер спортты тастайды немесе тұрақты түрде спортпен мүлде айналыспайды. Жастар арасындағы спорттан бас тарту бүкіл әлемде кең таралған құбылысқа айналды, сондықтан көптеген зерттеушілер тұрақты спортқа қатысу мінез-құлқын зерттеуге көбірек көңіл бөле бастады [3, р. 484-504]. Соған орай, қазіргі кезеңде жасөспірімдердегі физикалық белсенділігі үлкен алаңдаушылық тудыруда, себебі зерттеулер бүкіл әлем бойынша 11-17 жас аралығындағы жасөспірімдердің 81% физикалық белсенді емес екенін көрсетті [4, р. 345]. Жасөспірімдік кезеңнен физикалық белсенділік деңгейінің төмендеуін ескере отырып, ересек жастағы әртүрлі созылмалы аурудың алдын алудың тиімді саясатын жүзеге асыру үшін спортпен айналысуға әсер ететін факторларды анықтау маңызды.

Спорт адамның ішкі мотивациясын айқын көрсетеді. Сондықтан да, жасөспірімдердің спортқа бейімделуін ынталандыратын немесе керісінше төмендететін мотивациялық факторларды түсіну маңызды болып табылады. Бұл факторларға отбасы, құрдастар мен жаттықтырушының қолдауы сияқты физикалық және әлеуметтік аспектілер ғана емес, сонымен қатар өзін-өзі белсендіру, жетістік сезімі және команданы қолдау сияқты әлеуметтік-психологиялық аспектілерді де қамтиды. Жасөспірімдердің спорттық іс-әрекетке деген тұрақты қызығушылығын сақтаудың маңызды амалдарын анықтау осы саладағы тәрбиеленушілер, жаттықтырушылар және мамандар үшін ғана емес, жалпы еліміздегі дені сау ұрпақты қалыптастыру саясаты үшін де қажетті іс-шара болып табылады. Олай болса, қарастырылып отырған мәселе әлемдік деңгейде де өзекті болып отыр, жасөспірімдердің спортқа деген қызығушылығын қалыптастыру амалдарын қарастыру өз кезегінде олардың жүйелі дамуына және олардың қоғамға жат әлеуметтік жағымсыз мінез-құлықтарының болмауына ықпал етеді. Балалардың спорттық мінез-құлқы мен тәжірибесіне мотивациялық климаттың әсері туралы мәлімет аздық етеді. Осы міндеттерді шешуде жасөспірімдер спортындағы мотивациялық факторларды анықтау үшін сауалнама әдісі қолданылады. Жүргізілген талдау негізінде келесі зерттеу гипотезалары ұсынылады:

1. Отбасы мүшелері, соның ішінде ата-аналары спортпен шұғылданатын жасөспірімдер спортпен шұғылдануға ынталы зор болады;

2. Жастардың баратын спорт секциялары жақын болуы мен инфрақұрылымның (спорт залдары, спорт алаңдары) қол жетімділігі жасөспірімдердің спортпен шұғылдануға оң әсер етеді;

3. Ұл балалардың қыз балаларға қарағанда спортпен шұғылдануға бейім болып келеді.

Әдебиеттерді талдау

Балаларды спортқа ерте баулу көбінесе қозғалыс дағдыларын, әлеуметтік дағдыларды, өзін-өзі бағалауды және дене жаттығулары арқылы денсаулықты сақтаудың негізгі мүмкіндігі болып саналады [5, р. 697]. Сондықтан да, жасөспірімдердің спортпен айналысу мотивациясы зерттеушілер, жаттықтырушылар, ата-аналар мен мұғалімдер үшін басты фактор екендігі белгілі. Себебі, мотивация - бұл мінез-құлықты қалыптастыратын, энергияны тудыратын адамның ішкі күйі.

Егер балалардың жастайынан спортпен айналысуын және өздерінің потенциалын толық ашуын қаласақ, олардың осындай дағдыларды қалыптасу жасында дұрыс жолға бағыттау өте маңызды. Шын мәнінде, жасөспірімдердің спортқа қызығушылығын арттыруды зерттеудің көптеген маңызды себептері бар. Адамның қозғалыс қабілеттерін (мысалы, координация, реакция уақыты және тепе-теңдік) жас ерекшелігіне қарай жастық кезеңде дамытуға бейім болады [6, р. 109]. Спортқа қатысу осы негізгі қозғалыс дағдыларын жақсартудың мүмкіндігі болады. Спортпен шұғылданушылардың карьералық бастамасында оларға оптимальды

мотивациялық климатты құру мен қолдау жасау спортқа қатысуды, ляззат алу мен қозғалысты дамытады [7, р. 294]. Бұл жастардың қоршаған ортасының олардың спортпен айналысуына қозғаушы болатын тиімді мотивациясын қалыптастыруға әсер ететінін көрсетеді. Спортқа деген мотивация оң әсер ететін мотивацияны білдіреді. Бұл жағдайда спортпен айналысуға шешім қабылдаған адам қандай да бір оң нәтижеге қол жеткізедү көздейді. А.Р. Лопатин мотивтердің алуан түрлілігін зерттеп, оның ішінде жетістікке жету мотиві және сәтсіздіктерден аулақ болу мотиві ерекше маңызға ие екенін атап өтті. Өйткені олар адамның іс-әрекетінің тиімділігі мен мақсатына әсер етеді [8].

Мотивация ұғымы ғылым салаларының ерекшелігінен қарай әртүрлі сипатқа ие. Мысалы, көптеген зерттеулер спорттағы табандылықты қатысушылардың негізгі психологиялық ерекшеліктерін түсіндіруде әртүрлі теорияларға негізделеді. Өзін-өзі анықтау теориясы физикалық белсенділік, спорт және жаттығулар салаларындағы қазіргі заманғы ең кең таралған әлеуметтік-когнитивтік мотивациялық теориялардың бірі болып табылады. Р.М.Риан мен Е.Деки мотивацияны детерминация теориясы позициясы тұрғысынан қарастыра отырып, адамның ішкі мотивациясының өсуге, дамуға, өзін-өзі анықтауға деген туылғаннан берілетін қабілеттерге ие деп қарастырады [9]. Олар адам ішкі мотивациясына бағыну үшін автономия, компетенттілік және басқалармен байланыс сияқты үш қажеттілік есепке алынуы тиіс деп санайды. Бұл қажеттіліктер қанағаттандырылса, адам өзінің ішкі мотивациясын қосады және іс-әрекеттерге белсене араласып, оқуда, жұмыста немесе жеке өмірде жақсы нәтижелерге жетеді. Қажеттіліктерді қолдайтын әлеуметтік орта адамның ішкі мотивациялық көздері мен әл-ауқатын жақсартады деп тұжырымдайды. Ал керісінше, қажеттіліктерді елемей және қажеттілікті тежейтін әлеуметтік орта адамның сыртқы мотивациялық көздеріне пассивтілік және жалқаулық сияқты салдарымен әсер етеді. Л.Гарднэр және басқа да зерттеушілер өзін-өзі анықтау теориясы негізінде жастардың спортпен айналысуындағы ляззат алу мен ниетінің алғышарттарын зерттеді [10, р. 112]. Олардың зерттеуі бойынша спорттан ляззат алу мен спортпен айналысу ниеті жаттықтырушымен қарым-қатынастары позитивті болғанда жоғары деңгейді көрсетеді. Х.Джозейр мен В.Хейн бойынша тапсырмаларды орындаумен байланысты құрдастардың мотивациялық климаты және жас споршылардың ішкі мотивациясы олардың спорттағы табандылығын көрсетеді [11, р. 51]. Сонымен бірге, басқа да көптеген зерттеулер спортқа тұрақты қатысу жоғары компетенттілікпен, өзін-өзі бағалаумен және жақсы эмоциональды және әлеуметтік бейімделумен байланысты екендігін көрсетті [12, р. 311].

Олай болса, біздің көзқарасымыз бойынша мотивация адамның сыртқы әсерлерге қарағанда ішкі ниеттері мен өзін-өзі тұлғалық дамытуға деген ұмтылысына тікелей байланысты. Адам тумасынан өзін-өзі жетілдіруге, жаңа нәрселерді үйренуге, сол іс-әрекеттерінен шығатын нәтижеден ляззат алуға бейім болады, ол өз кезегінде жеке қабілетті, өз-өзімен жұмыс жасаудың ішкі мотивтерін қозғау мен мүмкіндіктерін пайдаланумен байданыста болады. Спорттағы белсенділікке жүлделі орын алу, ортаның бағалауы сияқты сырттық марапаттарға қарағанда, адамның ішкі қызығушылығы мен өзін-өзі дамытуы үлкен әсер етеді.

Р.Кииган және басқа да зерттеушілер жаттықтырушылар мен ата-аналар лидерлік әсерлерімен, аффективті реакцияларымен және жарысқа қатысу алдындағы мінез-құлықтарымен жасөспірімдердің мотивациялық климатына әсер ететінін көрсетеді [13, р. 361]. Ал спортқа қатысушылар мотивациясына құрдастары бәсекелестік мінез-құлық, бірлескен ынтымақтастық мінез-құлық, бағалау коммуникациялары және өздерінің әлеуметтік байланыстары арқылы әсер етеді. Бұл зерттеу жас спортшылардың мотивациялық климаты туралы түсінік бере отырып, олардың осы саладағы дамуының бастапқы кезеңіндегі мотивациясына әлеуметтік агенттердің әртүрлі әсер ету рөлдерін анықтауға көмектеседі.

Ж.Мэнг және оның әріптестері жасөспірімдердің спорттық іс-әрекетке ұзақ мерзімді қатысуына әсер ететін басты предикторларды анықтады [14]. Жастардың спортқа қатысуына ынталандыратын немесе кедергі келтіретін факторларға метаталдау арқылы келесідей факторларды көрсетті (кесте 1):

Кесте - 1. Тұрақты қатысумен байланысты факторларды метаталдау

Ішкі предикторлар	Сыртқы предикторлар
спорттық белсенділіктен ляззат алу	ата-аналары және отбасы тарапынан қолдау
компетенттілік сезімі	тренермен қарым-қатынас сапасы
өзін-өзі бағалау және өзіне деген сенімділік	құрдастар қолдау және спорттық қауымдастықтың болуы

Бұл зерттеуде спортпен айналысу ниеті жоғары эффект, тренердің, құрдастардың қолдауы және ішкі мотивация орташа эффект, ата-аналар қолдауы, негізгі психологиялық қажеттіліктер және спорттық компетенттілік төмен эффект беретіндігін көрсетеді. Жасөспірімдердің спортпен айналысу мотивациясы жоғарыда қарастырылғандай, ішкі және сыртқы факторларды қамтитын күрделі көп факторлы процесс болып табылады.

Жасөспірімдердің спортпен айналысу, физикалық белсенділігін арттыруға қоршаған және әлеуметтік ортасы, оның спортқа бейімділігі, жынысы және т.б. әлеуметтік факторлар да әсер етеді. Фейлд пен Тэмпл ер балалар мен қыз балалардың спортқа қызығушылықтарында айырмашылықтар бар екенін көрсетеді [15]. Қыз балалар дене бітімінің сымбатты болуына, артық салмақ, сырт келбетіне байланысты, би және т.б., ер балалар футбол, бокс және т.б. яғни жарысқа, мықтылықты, төзімділікке бағытталған сияқты спорт түрлеріне қызығады.

Испаниядағы жасөспірімдердің физикалық белсенділігі туралы және олардың бос уақытта спортпен айналысуына ықпал ететін факторларды зерттей келе, бірқатар себептерді анықтады: оқушылардың уақыттарының жетіспеуі, 13-15 жас аралығындағы жасөспірімдер басқа жас ерекшеліктеріне қарағанда спортпен қызығушылықтары жоғары екені анықталды [16, р. 956]. Қытай зерттеушілері З.Хуанг және т.б. жасөспірімдердің спортпен айналысу көрсеткіші мен детерминанттарын зерттеу үшін көп факторлы регрессиялық талдау жасайды. Талдау нәтижелері теріс және оң факторларды анықтайды: дене шынықтырумен айналысудың теріс факторларына темекі шегу, мектеп үй тапсырмаларының жүктемесінің жоғары болуы мен фастфудты тұтыну. Оң факторларына: ата-аналарының қолдауы, тұрақты және жүйелі түрде таңғы асты ішу мен уақытылы ұйықтау [17]. Сонымен қатар, ғылыми әдебиеттерде денсаулықта ақауы бар жасөспірімдерге спортпен айналысудың оң ықпалы туралы қарастырылған деректерді кездестіруге болады. Мысалы, С.Туккер және т.б. омыртқа ауыруымен ауыратын 18 жасқа дейінгі жасөспірімдердің спортпен айналысу нәтижесінде денсаулықтары жақсаруына әсер ететін факторларды анықтайды [18].

Жасалған теориялық шолу жасөспірімдердің спортпен айналысуындағы тұрақтылығын қамтамасыз етудің ұзақ мерзімді мотивациясына әсер ететін психологиялық, әлеуметтік және мәдени аспектілерін анықтаудың әртүрлі сипаттамасын көрсетті. Тиімді мотивация – әр тұлғаның өзі айналысып жатқан ісіне деген шынайы қызығушылығын, ішкі сенімін, өз-өзін дамытуға деген қажеттілігіне жол таба білумен байланысты. Әр адам өз әрекетінің мән-мағынасын, ол жеткізетін нәтижені, оның жеке құндылықтарымен байланысын сезіне білсе, кез келген жағдайда өзіндік тұрақты және саналы мотивацияны сақтай алады. Спортпен айналысу ішкі ниет пен биологиялық ерекшеліктерге ғана емес, сонымен қатар айналасындағы орта – ата-аналар, құрдастар, жаттықтықшылар және қоғам тарапынан қолдауға да тәуелді. Әлеуметтік орта тараптан эмоционалды және әлеуметтік қолдау балалардың спортқа деген сенімділігін арттырып, табандылыққа итермелейді. Жалпы алғанда, жасөспірімдердің спортпен айналысуға ынталандыру ішкі мотивацияны дамыту, әлеуметтік қолдау, салауатты өмір салтын ұстануды насихаттау, әлеуметтік орта тараптан бағалау, әлеуметтік және тұрмыстық жағдайды жақсарту сияқты кешенді тәсілдермен жүзеге асырылғанда тиімді нәтиже береді, олардың спортқа деген қызығушылығының тұрақты болуын, өмір бойын белсенділігін қалыптастырады.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСНАМАСЫ

Әлеуметтанулық зерттеу сауалнама әдісімен жүргізілді. Сауалнама әдісі жасөспірімдердің спортпен айналысуына әсер ететін факторларды анықтау мен бағалауға мүмкіндік береді. Алғашқы мәліметтер жинау білім беру мекемелерінде өткізілді. Қойылған мақсатқа жету үшін зерттеуге Астана қаласының мемлекеттік жалпы білім беру мекемелерінің 13-17 жас аралығындағы мектеп оқушылары қатысты. Осы жас аралығындағы жасөспірімдерді таңдау негіздемесі бірнеше себептермен сипаттауға болады: 13-17 жас аралығындағы жасөспірімдер кезеңі даму психологиясы мен әлеуметтену теориясы тұрғысынан маңызды кезең болып табылады. Яғни мотивациялық құрылым мен құндылық бағдарлары белсенді түрде дамитын кезең. Сонымен қатар, көрсетілген жас кезеңі тұлғаның әлеуметтік және физикалық дамуының ең белсенді уақыты болғандықтан, бұл жас ерекшелігіндегі топ спортқа қызығушылықтың қалыптасу және тұрақтану кезеңін сипаттайды. Осыған байланысты, 13-17 жас аралығы жасөспірімдердің спорттық мінез-құлқын, мотивациялық факторларын және гендерлік айырмашылықтарын талдау үшін қолайлы кезең. Зерттеу географиясы ретінде Астана қаласының алынуы бірнеше әдіснамалық және әдістемелік себептерге негізделеді. Біріншіден Астана еліміздің әлеуметтік, мәдени, білім және спорт инфрақұрылымы дамыған мегаполис. Бұл зерттеу үшін маңызды, өйткені қалалық ортадағы жасөспірімдердің спортқа қатысу белсенділігі мен мотивациясы әлеуметтік-экономикалық және мәдени факторларға тікелей тәуелді. Екіншіден статистикалық мәліметтерге сәйкес, Астана қаласы еліміз бойынша оқушылар саны, тіркелген мектеп саны бойынша Алматы қаласынан кейін екінші орын алады (ҚР стратегиялық жоспарлау және реформалар Агенттігінің ұлттық статистика бюросының мәліметі бойынша Астана қаласында 2022-2023 оқу жылында 330 мың оқушы, 2023-2024 оқу жылында – 156 мектеп тіркелген). Үшіншіден, қала тұрғындарының әлеуметтік стратификациясы мен өмір салтының әркелкілігі жастардың мотивациялық ерекшеліктерін түрлі әлеуметтік контексте талдауға қолайлы. Сол себепті бұл зерттеу репрезентативті іріктеу жасауға қолайлы мүмкіндік береді, сонымен қатар осы факторлардың жиынтығы Астана қ. эмпирикалық база ретінде таңдауды ғылыми тұрғыдан сипаттайды.

Зерттеуде мақсатты іріктеу әдісі (алдын-ала белгіленген мақсат пен критерийге негізделген) қолданыла отырып, сауалнамаға 300 респондент тартылды (136 қыз бала және 164 ер бала). Басты іріктеу критерийі: түрлі спорт үйірмесіне соңғы үш жыл көлемінде қатысатын мектеп оқушылары болды. Осылайша, іріктеме көлемі жалпы жиынтықтың сипаттамаларына сәйкес есептеледі және жасөспірімдердің спортқа қызығушылықтарына әсер ететін факторларды терең түсіну үшін қажетті репрезентативтілік деректерді қамтамасыз етеді.

Зерттеу 2023 жылы қазан-қараша айларында жүргізілді. Әлеуметтанулық сұрау бірнеше бөліктерден тұратын сұрақтарды қамтыды: жасөспірімдердің спортқа деген қызығушылығы, мотивациясына әсер еткен факторлар, спортпен шұғылдану ұзақтығы. Әлеуметтанулық зерттеудің мақсаты жасөспірімдердің бос уақытында спортқа қызығушылықтарын талдау, оған әсер ететін мотивациялық факторлардың гендерлік ерекшеліктерін анықтау. Жасөспірімдердің сұрауға қатысуы ерікті түрде жүзеге асты және білім беру мекемелерінен қажетті рұқсат алынды. Қажетті рұқсаттарды алғаннан кейін сауалнама мақсатты аудиторияға таратылды. Сауалнаманы өткізу үшін мектеп басшыларымен алдын-ала келісіліп, оқушылардың оқуына кедергі келтірмейтін уақыт белгіленді. Сауалнама толтыру шамамен 25 минут уақытты алды. Алынған мәліметтер SPSS бағдарламысының 21 нұсқасында талданды. Мәліметтерді талдау барысында дескриптивтік статистика (жиілік, пайыздық үлес, орташа мәндер) және салыстырмалы талдау әдісі (гендерлік ерекшеліктер бойынша) қолданылды.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Жасөспірімдердің спортпен шұғылдануға қызығушылығының қалыптасуына әсер еткен анықтау үшін “*Сіздің спортпен шұғылдануға кім ықпал етті?*” сауал қойылды. Әлеуметтанулық зерттеу нәтижесі бойынша жасөспірімдердің басым бөлігі спортпен шұғылдануларына ықпал еткен ата-аналары (89%) екені анықталды. Тек, 10% сұрауға

қатысушылар достары, сыныптастары деп жауап берді. Ата-аналар балаларының спортқа қызығушылықтарын қалыптасуына әсер ететін басты фактор екені айқындалды. Себебі, ата-ана үшін балаларының спортпен айналысуы оларда ұйымдастырушылық, бос уақытты пайдалы өткізу мен өзін-өзі қорғай алу дағдыларының қалыптасуы мен ерік-жігерін дамытушы құрал.

Жасөспірімдердің мектепте өтетін дене шынықтыру сабағының олардың спортпен шұғылдануына әсерін білу үшін “Мектепте өтілетін дене шынықтыру сабағы сіздің физикалық белсенділігіңізге қалай әсер етеді?” сауалы қойылды. Сұрауға қытысқан респонденттердің көпшілігі (56,4%) дене шынықтыру пәнінің пайдалы екенін атап өтті, 25,5% жасөспірімдер жеткілікті деп жауап берсе, 18,1% төмен баға берді. Демек, сол себепті жасөспірімдердің көп бөлігі қосымша спорт үйірмелеріне баратыны белгілі болды және дене шынықтыру сабағы басқа пәндерге қарағанда мыңызды деп санайды. Ер балалардың қыз балаларға қарағанда дене шынықтыру пәніне жоғары қызығушылық танытты.

Зерттеу нәтижесі жасөспірімдердің жалпы спортқа қызығушылықтары өте жоғары екенін көрсетті. Гендерлік ерекшелік бойынша: ер балалар (59,4%) қыз балаларға (30,6%) қарағанда спортқа қызығушылықтары жоғары. Сәйкесінше, спортқа ер балалардың тек 9,4% төменгі қызығушылық танытса, қыз балаларда бұл көрсеткіш 22,4%-қа жетті. Демек, ер балалар қыз балаларға қарағанда физикалық, психикалық тұрғыдан да қыз балаларға қарағанда спортқа бейім болып келеді (кесте 2). Біздің ойымызша, ер балалардың спортқа деген қызығушылықтары олардың физикалық белсенділікке деген табиғи бейімділігін көрсетеді. Ал қыз балалар көбінесе дәстүрлі рөлдер мен күтулерге байланысты, спортпен айналысуға деген ынталарын төмендетуі (ер балалармен салыстырғанда) мүмкін.

Кесте 2. Жасөспірімдердің спортқа қызығушылық деңгейі (гендерлік ерекшеліктері бойынша), N=300

№	Жауап нұсқалары	Ер бала	Қыз бала
1	Жоғары	59,4%	30,6%
2	Орташа	29,1%	42,2%
3	Төмен	9,4%	22,4%
4	Жауап беруге қиналамын	2,1%	4,8%
5	Барлығы (%)	100%	100%

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы (ДДСҰ) қазіргі қоғамдағы жүру белсенділігінің төмендеу мен аз қоғалу мәселесін көтерді: 11 жастан 17 жасқа дейінгі жасөспірімдердің 80% дерлік физикалық белсенділіктің жаһандық ұсыныстарына сәйкес келмейді. Бұл өте алаңдатарлық сандар. Жасөспірімдер жасөспірімдік шақта өмір бойына әдет-дағдыларды қалыптастыратын кезең болып саналады. Халықаралық ұйымдардың қазіргі уақытты басты міндеттерінің бірі өсіп келе жатқан ұрпақты үгіт насихат жұмыстарын жүргізу арқылы салауатты өмір салтын ұстануға және физикалық белсенділікті, спортқа қызығушылықтарын арттыру. Сол себепті біздің қоғамның алдында тұратын басты міндеттердің бірі жасөспірім шақта жастарды спортқа, спортпен айналысуға тарту.

Спортқа қызығушылық танытып, спортпен айналасқан бастаған уақытын білу мақсатында жастарға “Спортпен айналысу ұзақтығыңызды көрсетіңіз” сауалы ұсынылды. Сұрауға қатысқандардың басым көпшілігі 67% 3 жылға жуық спортпен тұрақты түрде айналысады. 2 жылға жуық 23,3% респонденттер спортпен шұғылданса, 9,7% жасөспірімдер 1 жыл уақыт көлемінде спорт үйірмелеріне қатысады. Демек, зерттеуге қатысушылардың жартысынан жуығынан көбісінің спортпен айналысу тәжірибесі жоғары. Біздің ойымызша, респонденттердің көпшілігінің спортпен айналысу ұзақтығы 3 жылға жуық екенін олардың спортқа деген қызығушылығының жоғарылығын мен ынтасын білдіреді. Сонымен қатар, бүгінгі жастар жастар денсаулықты сақтау мен физикалық белсенділіктің маңыздылығын түсінгенін байқап отырмыз.

Зерттеуге қатысушылардың спортпен айналысу жиілігін білу үшін, оларға “Спортпен қаншалықты жиі айналысасыз?” деген сауалы қойылды. Спортпен айналысу жиілігі бойынша сұрауға қатысушалар арасында гендерлік ерекшелік байқалды. Аптасына үш рет тұрақты түрде спортпен ер балалардың басым көпшілігі (88,5%) шұғылданса, тек 54,7% қыз балалар ғана қатысады. 9,8% ер балалар аптасына 1-2 рет спорт үйірмелеріне барса, 26,4% қыз балалар бір екі мәрте ғана түрлі спорт секцияларына барады. Тек, 1,7% ер балалар айына 5-6 рет спортпен айналысса, қыз балаларда бұл көрсеткіш бірнеше есе жоғары (18,9%). Мәліметтерді талдау негізінде, ер балалар қыз балаларға қарағанда спортқа деген қызығушылықтары жоғары екені анықталды және оны бірнеше факторлармен түсіндіруге болады. Мәдени және әлеуметтік факторлар спортқа деген қызығушылықты қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Көптеген қоғамдарда ер балаларға спортпен айналысу, физикалық белсенділік көрсету және бәсекелестікке қатысуға ынталандыратын орта қалыптасқан. Ал, қыз балаларға қатысты спорттық белсенділіктің төмендігі әлеуметтік стереотиптермен байланысты болуы мүмкін. Көптеген мәдениеттерде қыз балаларға нәзік, сабырлы болу және спорттық белсенділікті шектеу туралы көзқарас қалыптасқан. Сонымен қатар, қыз балалардың спортқа қатысу жиілігінің жоғаруы болуы (айына 5-6 рет), спортпен айналысатын респонденттердің санының көп болуымен түсіндіріледі немесе олар спортты әлеуметтік белсенділік, достармен уақыт өткізу ретінде көруі мүмкін, бірақ бәсекелестікке деген қызығушылықтары ер балаларға қарағанда төмен болуы ықтимал. Зерттеу нәтижелері ер балалар мен қыз балалар арасындағы спортқа деген қызығушылық пен қатысу деңгейіндегі айырмашылықтарды айқын көрсетеді. Бұл айырмашылықтар мәдени, әлеуметтік және психологиялық факторлармен байланысты болуы мүмкін, олар спорттық белсенділікті қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Жасөспірімдердің спортпен айналысуына әсер еткен мотивацияларды анықтау үшін оларға “Сіздің спортпен айналысуыңызға әсер ететін басты мотивацияларды көрсетіңіз?” сауалы қойылды. Зерттеу барысында жасөспірімдердің спортпен айналысуына әсер еткен негізгі мотивтері белгілі болды. Денсаулық үшін пайдалылығы (53,4%) мен көңіл көтеру (51,2%) жасөспірімдер үшін әртүрлі спорттық іс-шараларға қатысуға итермелейтін негізгі факторларда басымдылыққа ие болса, тұлғалық өзін-өзі жетілдіруі (38,3%) мен денесін шынықтыру арқылы дене бітімін сақтау (45,7%) да келесі маңызды факторларды құрайды. Бәсеке (33,5%) мен жарыстардан ляззат алу аз (30,4%) деңгейде болса да негізгі себептерді құрайды. Достардың, отбасының және спорт ұйымдарының жақын орналасуы физикалық белсенді болу мотивациясында аз рөл атқаратынын көрсетті (Сурет 1).

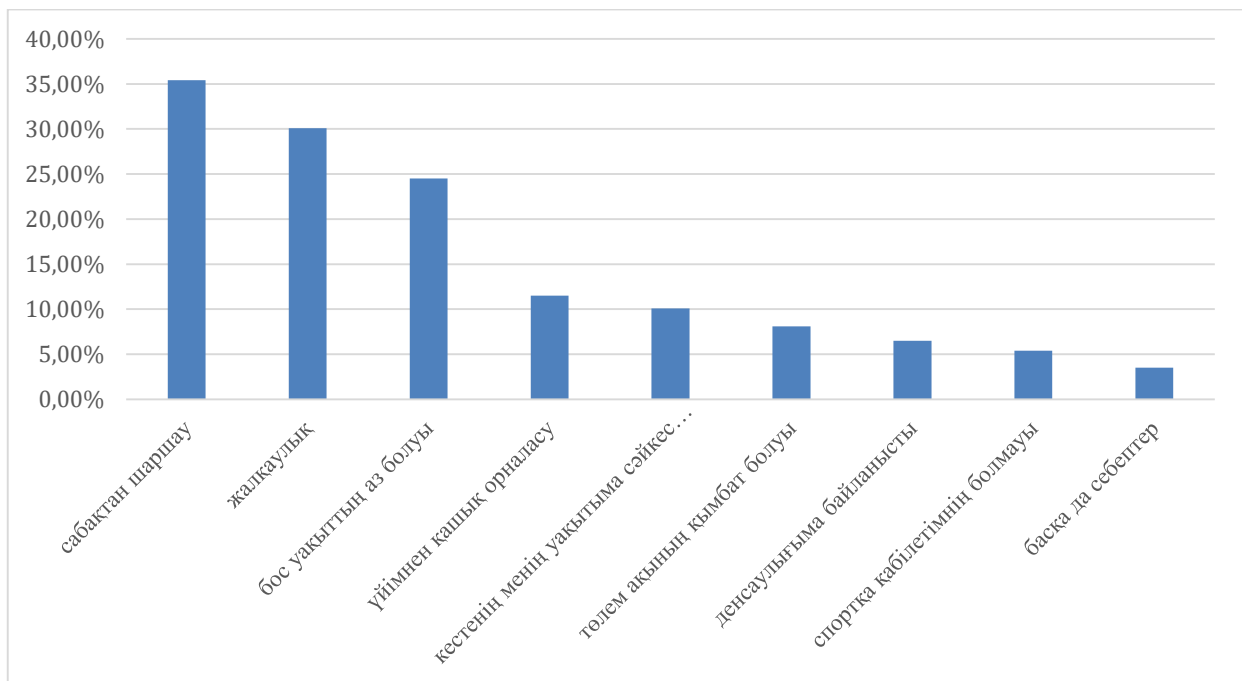
Сурет 1. Жасөспірімдердің спортпен айналысу мотивациясына әсер ететін негізгі факторлар (%), N=300

*Ескерту. Респонденттерге бірнеше жауапты белгілеу мүмкіндігі берілгендіктен, жалпы жауап 100%-дан асты

Гендерлік ерекшелік бойынша қарастырсақ, ер балаларға спорттан алатын басты мотивациялық фактор көңіл көтеру (55,5%), екінші орында дене бітімінің шымыр болуы (50,4%), үшінші орында денсаулыққа пайдалығы (49,4%) болса, қыз балалар үшін дене шынықтыру, сымбатты дене қалыптастыру (49,7%), одан әрі көңіл көтеру (32,8%), келесі факторды жаңа ортаның болуы (30,4%) құрады. Жасөспірімдердің спортпен айналысуға келтіретін кедергілерді де анықтау мақсатында оларға “Сіздің спортпен айналысуға қандай кедергілер келтіреді?” сауалы қойылды. 35,4% респонденттер сабақ оқудан кейінгі шаршау сезімі басым болатынын көрсетсе, 30,1% жасөспірімдер жалқаулық спортпен айналысуға кедергі келтіретін басты фактор екенін жасырмады. Бұл пайыздық көрсеткіштегі жастар бөлігі ата-аналары ықпал ететіні белгілі. 24,5% жасөспірімдердің спорт үйірмелеріне қатысуға кедергілер болып бос уақыттың аз болуы, тығыз графикпен түсіндірді. 11,5% респонденттер үшін спорт мекемелерінің олардың тұратын жерлерінен қашық болуы, 10,1% жасөспірімдер үшін олардың қызығушылық танытқан спорт түрлері олардың сабақ кестелеріне сәйкес келмей жатады деп көрсетті. Тек, 8,1% сұрауға қатысушылар спорт секцияларының төлемі қымбат болатынын атап өтті (сурет 2).

Сурет 2. Жасөспірімдердің спортпен айналысуына келтіретін кедергілер, N=300

*Ескерту. Респонденттерге бірнеше жауапты белгілеу мүмкіндігі берілгендіктен, жалпы жауап 100%-дан асты

Зерттеу мәліметтеріне сәйкес, жастардың физикалық белсенділігіне кері әсер ететін факторларға: жекелік, әлеуметтік-экономикалық және географиялық факторлар жатады.

Жастардың спортпен айналысуына кедергі келтіретін себептерді гендерлік аспектіде қарастырайық. Ер балалар үшін спортқа кедергі келтіретін басты себептердің бірі жалқаулық (30,5%) болса, екінші орында сабақтан шаршау (26,4%) орын алды, спортқа қабілетінің болмауы (15,2) келесі кедергі екені анықталды. Қыз балаларда спортпен айналысуға кедергі келтіретін басты факторлар сабақтан шаршау (38,9%). 28,1% сұрауға қатысқандар үшін физикалық белсенділіктеріне кері әсер ететін жалқаулық болса, бос уақыттың болмауы да басты себептердің бірі (28,1%). Қыз балалар ер балаларға қарағанда үй шаруа жұмыстарына көмек, мектептегі қоғамдық жұмыстарға белсенділік көрсетіп жатады. Зерттеу нәтижесі бойынша да ер балалар үшін бос уақыт сияқты кедергі қыз балаларға қарағанда үш есе аз

(9,5%) болып келеді. Спортқа қабілетті болмауы қыз балалар үшін келесі басты себептердің бірі (25,5%) болса, ер балалар да (8,2%) бұл көрсеткіш 2,5 есеге төмен. Төлемақының қымбат болуы ер балалар (10,7%), қыз балалар (12,4%) үшін көрсеткіштерде айтарлықтай айырмашылық жоқ. Денсаулықтарына байланысты туындайтын кедергілер қыз балалар (2,3%) үшін де, ер балалар (3,1%) үшін де маңызы төмен себептердің бірі. Демек, спортқа қызығушылық танытып, спорт үйірмелеріне қатысып жүрген жасөспірімдерде денсаулықтарына байланысты мәселелер жоқ екенін көрсетті (кесте 3).

Кесте 3. Жасөспірімдердің спортпен айналысуына келтіретін кедергілер (гендерлік ерекшеліктер бойынша), N=300

№	Жауап нұсқалары	Ер бала	Қыз бала
1	Жалқаулық	30,5%	29,5%
2	Сабақтан шаршау	26,4%	38,9%
3	Қашық орналасуы	4,5%	11,3%
4	Кестенің сәйкес келмеуі	7,6%	11,1%
5	Бос уақыттың аз болуы	9,5%	28,1%
6	Төлемақының қымбат болуы	10,7%	12,4%
7	Денсаулығыма байланысты	3,1%	2,3%
8	Спортқа қабілетімнің болмауы	8,2%	25,5%
9	Басқа себептер	4,3%	9,5%

*Ескерту. Респонденттерге бірнеше жауапты белгілеу мүмкіндігі берілгендіктен, жалпы жауап 100%-дан асты

Елімізде жүргізілген басқа да әлеуметтанулық зерттеулер де жастардың спорт секцияларына сауықтыру үйірмелеріне қол жеткізудің шектеулілігін, оның ішінде қаржылық қиындықтардың болуын, көшедегі спорт алаңдарының аздығын, спорт ғимараттарының коммерциялануын, спорттық орындардың өңірлік және ауылдық жерде аздығы сияқты мәселелердің олардың спортпен айналысуына кедергі келтіретін факторлар ретінде көрсеткен. Сонымен бірге зерттеу нәтижелері жастар ортасында спортқа деген белсенділік деңгейі, әсіресе ер балаларда жоғары екендігін анықтады. Бұл қызығушылық олардың кем дегенде аптасына бір рет физикалық белсенділікпен айналысу үшін арнайы ұйымдарға, жаттығу орындарына баратындықтарынан көрініс табады. Біздің зерттеуіміздегі спортпен айналысудағы гендерлік және практикалық іс арасындағы байланысты талдау барысы, басқа да зерттеулердегідей, ер адамдардың әйелдерге қарағанда көбірек спортпен айналысу фактісін растады.

ТАЛҚЫЛАУ

Қазіргі кезеңдегі халықтың, соның ішінде жастардың бос уақыттарын тиімсіз өткізуі өсіп келеді. Жасөспірімдердің көп бөлігі өздерінің бос уақыттарын Интернет желілерінде, видео ойындар және т.б. сияқты пайдасыз, отыруды талап ететін өмір салтын ұстанады. Сол себепті,

тұтастай қоғам ретінде жастардың бос уақытын өткізу мәселесіне назар аудару қажеттілігі пайда болды. Соның ішінде жасөспірімдерді спортпен шұғылданумен тарту, олардың мотивацияларын қалыптастыру маңызды. Спорттық жаттығудың оң әсері, жағымды эмоция мен көңіл күйді арттыратыны туралы бірнеше зерттеулер жүргізіліп, нәтижелері расталды. Жасөспірімдердің физикалық белсенділігі олардың спортқа қызығушылықтарын арттыратын құрал екені біздің жүргізілген зерттеу нәтижелері де көрсетті.

Мәліметтерді талдау негізінде жасөспірімдердің спортқа қызығушылықтарына әсер ететін негізгі фактор ретінде ата-аналар екені анықталды. Ата-ана жасөспірім шақта балаларға салауатты өмір салтын, салауатты дағдыларды қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Баланың өскен әлеуметтік ортасы да оның спортқа қызығушылығына әсер ететін басты мотивациялық климатты қалыптастырады. Отбасында ересек адамдардың физикалық белсенділігін көріп өскен бала сол отбасылық үлгілерді бойына сіңіреді. Жастардың өз қызығушылықтарын анықтауға көмектесетін әртүрлі спорттық іс-шараларға тарту және ата-аналармен бірге салауатты өмір салтын насихаттау жұмыстарын жүргізу айтарлықтай пайда әкеледі, ата-аналар балалардың спортпен айналысуына зор ықпал етеді. Зерттеу нәтижелері бойынша, респонденттердің 89%-ы спортпен айналысуға ата-аналарының әсер еткенін көрсетті. Бұл отбасы институтының әлеуметтендіру функциясының маңыздылығын дәлелдейді. Отбасындағы үлгі мен қолдау жасөспірімнің ішкі мотивациясын күшейтеді. Осылайша, 1-ші гипотеза толықтай расталғанын байқадық.

Әлеуметтанулық зерттеу нәтижелері жасөспірімдердің, әсіресе ер балалардың спортқа деген қызығушылықтың жоғары екені анықталды. Ер балалардың көп бөлігі спорт үйірмелеріне аптасына тұрақты түрде үш рет барса, қыз балалар 1-2 рет қана баратынын көрсетті. Қыз балалардың табиғаты ер балаларға қарағанда физикалық белсенділік жағынан төмен болатыны айқындалды. Гендерлік айырмашылықтар бойынша ер балалар үшін басты мотив ол көңілді көтеру, шымыр дене болса, қыз балалар үшін сымбатты дене мен көңіл көтеру болып табылады. Гендерлік ерекшелік бойынша қыз балаларда басты кедергі сабақтан шаршау, жалқаулық, бос уақыттың шектеулігі болса, ер балалар үшін жалқаулық, шаршау. Жасөспірімдердің сабақтан шаршау сияқты спортпен шұғылдануға келтіретін кедергі мектепте шектен тыс жүктеменің болуы мен үйде баланы көптеген жауапкершіліктер арттырумен байланысты. Гендерлік салыстыру нәтижесінде ер балалардың спортқа жоғары қызығушылық танынатыны (59,4%) анықталды, ал қыз балаларда бұл көрсеткіш 30,6% ғана болды. Бүлй айырмашылық физикалық, психологиялық және мәдени факторлардың өзара ықпалына байланысты. Осылайша, 3-ші гипотеза расталды. Осылайша, Фейлд пен Тэмпл [15] көрсеткен ер балалар мен қыз балалардың спортқа қызығушылықтарында айырмашылықтар бар екенін байқадық. Жасөспірімдердің спортпен шұғылдануына мүмкін болатын кедергілер тізімі де айқындалды. Ер балалар мен қыз балаларға спортпен шұғылдануына кедергі ретінде ортақ себептер анықталды: жалқаулық, жасөспірімдердің сабақтан шаршауы, спортпен тұрақты түрде шұғылдану дағдылардың жетіспеушілігі мен уақыттың аздығы сияқты факторлар.

Спорттық жаттығулар мен спортқа қызығушылыққа әсер ететін жасөспірімдердің басты мотивациялық факторларды: *эмоциялық және физикалық* деп ажыратуға болады. Х.Джозейр мен В.Хейннің [10] зерттеулері спортпен айналысу ішкі мотивациялық климатқа байланысты екендігі біздің зерттеуімізде дәлелденді. Зерттеу нәтижесінде, жасөспірімдердің спортқа деген ұмтылысы жоғары екенін көрсетті. Спортпен шұғылдануға әсер ететін басты үш мотивациялық факторлар анықталды: денсаулық үшін пайдалылығы (53,4%), көтеріңкі көңіл күйде болу (51,2%) және дененің сымбатты (45,7%) болуы. Л.Гарднэр [11] және басқа да зерттеушілер спорттан ляззат алу мен спортпен айналысу жағымды көңіл-күй беретінін және жетістікке жетудің құралы ретінде көрсеткен, бұл тұжырымдар біздің зерттеу нәтижелерімізде де байқалды. Сонымен, спортқа қызығушылыққа әсер ететін мотивация көптеген факторлармен анықталады: жеке қабілеті ерекшеліктері; әлеуметтік-экономикалық жағдайлар; физикалық ерекшелік, отбасылық құндылықтар. Спортпен айналысуға ықпал

ететін мотивацияны қалыптастыруда жеке қасиеттер де (мінез, темперамент, физикалық бейімділігі) маңызды рөл атқарады.

Сауалнама нәтижесі бойынша спорттық инфрақұрылымның қашықтығы мен секция кестесінің сәйкессіздігі респонденттердің бір бөлігі (шамамен 11-12%) үшін кедергі фактор болып табылады. Бұл жасөспірімдердің физикалық белсенділігі тек ішкі ниетпен ғана емес, құрылымдық (жүйелік) жағдайларға да тәуелді екенін көрсетеді. Осылайша, спорт секцияларының жақын орналасуы мен инфрақұрылымның қолжетімділігі жасөспірімдердің спортпен шұғылдануына оң әсер етеді деген 2-ші гипотеза жартылай расталды.

Зерттеу нәтижелерін талдай келе, жастардың спортпен шұғылдануға әсер ететін мотивациялар анықталып, келесідей жіктелді. *Нәтижеге немесе жекелікке бағытталған* мотивация. Нәтижеге бағытталған мотивке: күтілетін сыйақы, жеңіске қол жеткізу; жекелікке бағытталған мотивке: өзінің қызығушылығы, ляззат алу, денсаулығына байланысты жаттығу жатады. *Спортпен айналысу ұзақтығы бойынша: уақытша және тұрақты.* Уақытша мотивке: қысқа мерзімді, белгілі бір жағдайға ғана байланысты жаттығулар; тұрақты мотивке: ұзақ мерзімді, қажет болған жағдайда өмір бойы немесе көп жылдар бойы спортпен шұғылдану жатады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорытындылай келе, спортқа қызығушылық пен мотивация – биопсихологиялық, әлеуметтік және мәдени факторлардың өзара ықпалы нәтижесінде қалыптасатын күрделі құбылыс. Мұндай факторлар жасөспірімдерді салауатты өмір салтын ұстануға насихаттау, жастарды физикалық беленділік пен спортқа тарту үшін спорттық бағдарламаларды әзірлеуде қажет ететін айнымалы болып табылады. Жасөспірімдердің спортқа деген позитивті оң көзқарасын сақтау үшін және спортты тастап кету деңгейін төмендетуде олардың осы жас кезеңіндегі әлеуметтену процесін тиімді пайдалану маңызды. Спорт әлеуметтендірудің әлеуметтік институты ретінде олардың тұлға ретінде қалыптасуы мен спорттағы тұрақтылықты қалыптастыруына ықпал ете алады.

Жасөспірімдердің спортпен айналысу тәжірибесі оларға әсер ететін әлеуметтік агенттердің тарапынан әртүрлі жағдайда мақұлдау, қолдау немесе сынау, айыптау сияқты түрлі іс-әрекеттермен, кейде қарама-қайшы мінез-құлықтармен сипатталатыны байқалады. Сондықтан да жаттықтырушылар, ата-аналар және достары әлеуметтік агент ретінде жастарға спортпен айналысуға эффективті әсер ету үлгілерін кешенді зерттеу маңызды.

Жасөспірімдердің мотивациялық климатына әлеуметтанулық талдау жасау арқылы олардың спортпен айналысуына физикалық, психологиялық және эмоционалды сияқты бірқатар факторларды ескерудің маңыздылығын көрсетті. Спортпен айналысудағы жасөспірімдердің жалқаулық, шаршаңқылық, қызығушылықтың жоқтығы сияқты мінез-құлықтарымен күресудің жолдарын атап өтуге болады.

Сонымен қатар, еліміздің бірқатар қалаларында жүзеге асып жатқан мемлекеттік Damubala жобасы аясында тегін спорт үйірмелері балалардың спортпен айналысуына үлкен мүмкіндік бергені тәжірибе барысында дәлелденді, сондықтан да, бұл жобаны бұдан ары дамыту мен қаржыландыруды жалғастыру тиімді шешімдердің бірі болады. Қазіргі уақытта медиа мен әлеуметтік желілер де спорттағы жетістікке жеткен тұлғалар бейнесі де қосымша мотивация бола алады. Яғни, жасөспірімдердің спортқа деген қызығушылығын арттыру үшін ішкі және сыртқы стимулдарды ықпал ететін қолайлы жағдайды құру қажет.

Зерттеудің практикалық құндылығы мемлекеттік саясатта, бұқаралық спортты дамыту, спорт саласындағы кедергілерді жою (секциялардың қолжетімсіздігі және т.б.), жасөспірімдер арасындағы девиантты мінез-құлықты азайту, жастар мен жасөспірімдерге арналған спорттық бағдарламаларды жетілдіру мен дамытуға көмектеседі. Сонымен қатар, осы саладағы теориялық білімді нақты тәжірибеге қолдануға, жастардың денсаулықты өмір салтын қалыптастыру үшін ғылыми негізделген ұсыныстар әзірлеуге ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Тәуелсіздік жылдарындағы спорт саласының жетістіктері (сараптамалық шолу) // <https://www.gov.kz/memleket/entities/sport/press/article/details/70300?lang=kk> (қаралған күні: 22.04.2025)
2. Lindwall M., Gerber M., Jonsdottir I.H., Borjesson M., Ahlberg G. *The relationships of change in physical activity with change in depression, anxiety, and burnout: a longitudinal study of Swedish healthcare workers* // *Health psychology*. - 2022.- Vol. 33, №11. - p. 1309-1318. <https://doi.org/10.1037/a0034402>
3. Monteiro D., Pelletier L., Moutaol J., Cid L. *Examining the motivational determinants of enjoyment and the intention to continue of persistent competitive swimmers* // *International Journal of Sport Psychology*. - 2018. – Vol. 49. - p. 484-504. DOI: [10.7352/IJSP.2018.49.484](https://doi.org/10.7352/IJSP.2018.49.484)
4. Miller J, Pereira M, Wolfson J, Laska M, Nelson T, Neumark-Sztainer D. *Developmental trends and determinants of physical activity from adolescence to adulthood differ by ethnicity/race and sex* // *Journal of Physical Activity and Health*. – 2018. -Vol.15, №5. - p 345-354. doi:10.1123/jpah.2017-0287
5. Stryer B.K., Tofler I.R., & Lapchick R.A *A developmental overview of child and youth sports in 25 society* // *Sports Psychiatry*. -1998. - Vol. 7. – p. 697-711.
6. Loko J., Aule R., Sikkut T., Erelina J., & Viru A. *Motor performance status in 10 to 17-year-old Estonian girls* // *Scandinavian Journal of Medicine and Science in Sports*. - 2000. - Vol 10, №2. - p 109-113.
7. Theeboom M., De Knop P., Weiss M.R. *Motivational climate, psychological responses, and motor skill development in children's sport: A field-based intervention study* // *Journal of Sport and Exercise Psychology*. – 1995. – vol.17, №3. – p. 294-311.
8. Лопатин А.Р. *Теория и технология создания ситуаций успеха в образовательном процессе* / А.Р. Лопатин. -(2003). - Кострома: КГУ им. Н.А. Некрасова. - 248 с.
9. Ryan R., Deci E. *Intrinsic and extrinsic motivation from a self-determination theory perspective: Definitions, theory, practices, and future directions* // *Contemporary Educational Psychology*. – 2020. – Vol. 61. – Article 101860. – [Electronic resource]. – Available at: <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2020.101860> (accessed on: 12.05.2025).
10. Joesaar H., Hein V. *Psychosocial determinants of young athletes' continued participation over time. Perceptual and Motor Skills*. - 2016. - Vol 113, №1. – p.51-66. <https://doi.org/10.2466/05.06.13.PMS.113.4.51-66>
11. Gardner L.A., Magee C.A., Vella S.A. *Social climate profiles in adolescent sports: Associations with enjoyment and intention to continue* // *Journal of Adolescence*. - 2016. - №52. – p.112-123.
12. Duda J.L. *The conceptual and empirical foundations of Empowering Coaching™: setting the stage for the PAPA project* // *International Journal of Sport and Exercise Psychology*. – 2013. – vol. 11, №4. – p. 311-318. <https://doi.org/10.1080/1612197X.2013.839414>
13. Richard K., Chris H., Christopher S., David L. *A qualitative investigation exploring the motivational climate in early career sports participants: Coach, parent and peer influences on sport motivation*. *Psychology of Sport and Exercise*. - 2021. Vol. 10, №3. – p.361-372. DOI:[10.1016/j.psychsport.2008.12.003](https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2008.12.003)
14. Zhang Meng, Wang Xiao-Chun, Shao Bin *Predictors of Persistent Participation in Youth Sport: A Systematic Review and Meta-Analysis* // *Frontiers in Psychology*. -2022. - №13, DOI=10.3389/fpsyg.2022.871936.URL=<https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2022.871936> (accessed on: 04.05.2025)
15. Field S.C., Temple V.A. *The relationship between fundamental motor skill proficiency and participation in organized sports and active recreation in middle childhood* // *Sports* – 2017. Vol.5, №43. <https://doi.org/10.3390/sports5020043>
16. Ávalos-Ramos M.A., Vidaci A., Pascual-Galiano M.T., Vega-Ramírez L. *Factors Influencing Physical Activity and Sports Practice among Young People by Gender: Challenges and Barriers* // *Education Sciences*. -2024. - vol.14. p.954-967. <https://doi.org/10.3390/educsci14090967>

17. Huang Z., Lu S., Tian K., Peng L. Current situation and factors influencing physical fitness among adolescents aged 12-15 in Shandong Province, China: A cross-sectional study // *Preventive Medicine Reports*. – 2023. - Vol.36, №102460. <https://doi.org/10.1016/j.pmedr.2023.102460>

18. Tucker S., Heneghan N.R., Gardner A., Rushton A., Alamrani S., Soundy A. Factors Influencing Participation in Physical Activity, Sports, and Exercise in Children and Adolescents with Spinal Pain or Spinal Conditions: A Systematic Review and Meta-Ethnography // *Behavioral Sciences*. - 2023.- Vol. 13, №6. - p.486-497. DOI:[10.3390/bs13060486](https://doi.org/10.3390/bs13060486)

References:

1. Tauelsizdik zhildardagi sport salasinin zhetistikteru (saraptamalik sholu) // <https://www.gov.kz/memleket/entities/sport/press/article/details/70300?lang=kk> (qaralgan kuni: 022.04.2025)

2. Lindwall M., Gerber M., Jonsdottir I.H., Borjesson M., Ahlborg G. The relationships of change in physical activity with change in depression, anxiety, and burnout: a longitudinal study of Swedish healthcare workers // *Health psychology*. - 2022. - Vol. 33, №11. - p. 1309-1318. <https://doi.org/10.1037/a0034402>

3. Monteiro D., Pelletier L., Moutaol J., Cid L. Examining the motivational determinants of enjoyment and the intention to continue of persistent competitive swimmers // *International Journal of Sport Psychology*. - 2018. – Vol. 49. - p. 484-504. DOI: [10.7352/IJSP.2018.49.484](https://doi.org/10.7352/IJSP.2018.49.484)

4. Miller J, Pereira M, Wolfson J, Laska M, Nelson T, NeumarkSztainer D. Developmental trends and determinants of physical activity from adolescence to adulthood differ by ethnicity/race and sex // *Journal of Physical Activity and Health*. – 2018. -Vol.15, №5. - p 345-354. doi:10.1123/jpah.2017-0287 (accessed on: 25.04.2025)

5. Stryer B.K., Tofler I.R., & Lapchick R. A developmental overview of child and youth sports in 25 society // *Sports Psychiatry*. -1998. - Vol. 7. – p. 697-711.

6. Loko J., Aule R., Sikkut T., Erelina J., & Viru A. Motor performance status in 10 to 17-year-old Estonian girls // *Scandinavian Journal of Medicine and Science in Sports*. - 2000. - Vol 10, №2. - p 109-113.

7. Theeboom M., De Knop P., Weiss M.R. Motivational climate, psychological responses, and motor skill development in children's sport: A field-based intervention study // *Journal of Sport and Exercise Psychology*. – 1995. – vol.17, №3. – p. 294-311.

8. Лопатин А.Р. Теория и технология создания ситуаций успеха в образовательном процессе / А.Р. Лопатин. -(2003). - Кострома: КГУ им. Н.А. Некрасова. - 248 с.

9. Ryan R., Deci E. Intrinsic and extrinsic motivation from a self-determination theory perspective: Definitions, theory, practices, and future directions // *Contemporary Educational Psychology*. – 2020. – Vol. 61. – Article 101860. – [Electronic resource]. – Available at: <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2020.101860> (accessed on: 12.05.2025).

10. Joesaar H., Hein V. Psychosocial determinants of young athletes' continued participation over time. *Perceptual and Motor Skills*. - 2016. - Vol 113, №1. – p.51-66. <https://doi.org/10.2466/05.06.13.PMS.113.4.51-66> (accessed on: 14.05.2025)

11. Gardner L.A., Magee C.A., Vella S.A. Social climate profiles in adolescent sports: Associations with enjoyment and intention to continue // *Journal of Adolescence*. - 2016. - №52. – p.112-123.

12. Duda J.L. The conceptual and empirical foundations of Empowering Coaching™: setting the stage for the PAPA project // *International Journal of Sport and Exercise Psychology*. – 2013. – vol. 11, №4. – p. 311-318. <https://doi.org/10.1080/1612197X.2013.839414> (accessed on: 12.05.2025)

13. Richard K., Chris H., Christopher S., David L. A qualitative investigation exploring the motivational climate in early career sports participants: Coach, parent and peer influences on sport motivation. *Psychology of Sport and Exercise*. - 2021. Vol. 10, №3. – p.361-372. DOI:[10.1016/j.psychsport.2008.12.003](https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2008.12.003) (accessed on: 04.05.2025)

14. Zhang Meng, Wang Xiao-Chun, Shao Bin Predictors of Persistent Participation in Youth Sport: A Systematic Review and Meta-Analysis // *Frontiers in Psychology*. -2022. - №13, DOI=10.3389/fpsyg.2022.871936. URL=<https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2022.871936> (accessed on: 04.05.2025)

15. Field S.C., Temple V.A. The relationship between fundamental motor skill proficiency and participation in organized sports and active recreation in middle childhood // *Sports* – 2017. Vol.5, №43. <https://doi.org/10.3390/sports5020043> (accessed on: 28.04.2025)

16. Avalos-Ramos M.A., Vidaci A., Pascual-Galiano M.T., Vega-Ramírez L. Factors Influencing Physical Activity and Sports Practice among Young People by Gender: Challenges and Barriers // *Education Sciences*. -2024. - vol.14. p.954-967. <https://doi.org/10.3390/educsci14090967>

17. Huang Z., Lu S., Tian K., Peng L. Current situation and factors influencing physical fitness among adolescents aged 12-15 in Shandong Province, China: A cross-sectional study // *Preventive Medicine Reports*. – 2023. - Vol. 36, №102460. <https://doi.org/10.1016/j.pmedr.2023.102460> (accessed on: 12.05.2025)

18. Tucker S., Heneghan N.R., Gardner A., Rushton A., Alamrani S., Soundy A. Factors Influencing Participation in Physical Activity, Sports, and Exercise in Children and Adolescents with Spinal Pain or Spinal Conditions: A Systematic Review and Meta-Ethnography // *Behavioral Sciences*. - 2023. - Vol. 13, №6. - p.486-497. DOI:10.3390/bs13060486

MPНТИ 04.51.54

DOI: 10.51889/2959-6270.2025.92.4.002

Толеуова М.О.^{1*} , Беркинбекова А.М.¹ , Жуматова Г.М.¹ , Жумақанова У.С.¹

¹ НАО «Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова»

г. Караганда, Казахстан

* e-mail: marzhan-14-03@mail.ru

ПРОБЛЕМА УПРАВЛЕНИЯ И ВЛАСТИ В ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

В данной статье рассматривается трансформация механизмов управления и власти в условиях формирования информационного общества. Информационное общество характеризуется ростом роли знаний, данных и цифровых технологий в социальной, экономической и политической сферах. Особое внимание уделено влиянию медиакоммуникаций и цифровых платформ на политические процессы, изменение взаимодействия между государством и гражданами, а также формированию новых моделей публичного управления. В качестве одного из ключевых направлений цифровой трансформации исследуется развитие электронного правительства, его возможности по обеспечению прозрачности, доступности и эффективности государственного управления. Анализ основан на сравнении международного опыта (на примере США и Канады), а также на оценке текущего состояния и перспектив цифровизации в Казахстане. Показано, что переход к информационному обществу сопровождается эрозией традиционных форм власти и требует адаптации управленческих стратегий. Для успешной реализации цифровых инициатив необходимо не только технологическое переоснащение, но и институциональные изменения: совершенствование нормативно-правовой базы, развитие цифровой грамотности, укрепление межведомственного взаимодействия и участия граждан в процессах принятия решений. Статья подчеркивает необходимость комплексного подхода к цифровой трансформации, учитывающего как глобальные тренды, так и особенности национального контекста.

Ключевые слова: информационное общество, управление, власть, электронное правительство, медиакоммуникации, глобализация.